

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

به نام خدا

اظهار نظر کارشناسی درباره:
«لایحه موافقتنامه معاضدت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری
بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری هند»

محمد آدمی ابرقویی

چکیده

کشورها به صورت معمول با انعقاد موافقتنامه های متعددی از قبیل اقتصادی، فرهنگی و غیره سطح همکاری های بین خود را ارتقا می دهند. یکی از موافقتنامه هایی که در این راستا قابل ذکر است معاهدات دوجانبه همکاری حقوقی است که به چند دسته تقسیم می شوند که از جمله آنها می توان به معاهدات استرداد مجرمین انتقال محکومین و سازوکارهای همکاری حقوقی و قضایی مانند آنچه در معاهده حاضر که در خصوص معاضدت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری هند می باشد اشاره نمود. این گونه معاهدات می توانند موجب تحرک بخشیدن به دستگاه های اجرایی کشور شده و کمک کنند تا با بهره مندی از نگاهی تطبیقی به نظام های حقوقی کشورهای دیگر بتوان خلأهای احتمالی نظام حقوقی ملی را پوشش داد در عین حال موجبات تسهیل مرادوات دو کشور و اتباع آنها را نیز فراهم می آورد. انعقاد چنین معاهداتی موجب پررنگ تر شدن همکاری های دوجانبه و کمک اساسی به اجرا و اعمال قوانین مدنی و اجرای آرا می شود لذا از این منظر مفید و مؤثر تلقی می گردد. کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی یک تبصره به ماده واحده جهت رعایت اصول ۷۷ و ۱۲۵ و ۱۳۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اجرا یا اصلاح این موافقت نامه مصوب نموده است که مورد تأیید می باشد.

خلاصه مدیریتی

مسئله اصلی

کشورها به صورت معمول با انعقاد موافقتنامه های متعددی از قبیل اقتصادی، فرهنگی و غیره سطح همکاری های بین خود را ارتقا می دهند. یکی از موافقتنامه هایی که در این راستا قابل ذکر است معاهدات دوجانبه همکاری حقوقی است که به چند دسته تقسیم می شوند که از جمله آنها می توان به معاهدات

مشخصات لایحه

دوره دوازدهم - سال اول

شماره ثبت:

۱۸۲

شماره چاپ:

۲۷۷

دفتر مطالعات حقوقی

گروه حقوق بین الملل

مشخصات گزارش

نوع گزارش:

- طرح / لایحه
- راهبردی
- نظارتی

شماره مسلسل:

۲۴۰۲۰۳۷۸

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۱۱/۶

استرداد مجرمین، انتقال محکومین و ساز و کارهای همکاری حقوقی و قضایی مانند آنچه در معاهده حاضر که درخصوص «معاذت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری هند» می‌باشد اشاره نمود.

نقاط ضعف و قوت لایحه

مطابق با مقدمه موافقتنامه، یکی از اهداف آن، گسترش مناسبات دو کشور و ارتقای سطح همکاری دوجانبه و تحکیم مناسبات میان دو طرف برای تسهیل گسترده‌ترین سطح معاذت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری معرفی شده است. اهمیت لوایح این چنینی به واسطه امکان نیل به نتیجه مطلوب تر در صورت طرح شکایت و ارائه دادخواست در دعاوی ای که عنصر بین المللی در آنها وجود دارد، است. ناگفته پیداست که هر کشوری در سرزمین خود دارای صلاحیت قضایی است و مناسب است به جای اینکه معاذت حقوقی را صرفاً به رفتار متقابل و موردی محدود نمود آن را از طریق یک سازکار از پیش تعیین شده و چهارچوب مند دنبال کرد.

پیشنهادهات

کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی یک تبصره جهت رعایت اصول ۷۷ و ۱۲۵ و ۱۳۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اجرا و یا اصلاح این موافقتنامه مصوب نموده است که این تبصره مورد تأیید می‌باشد.

مقدمه

لایحه «موافقتنامه معاذت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری هند» که در تاریخ ۱۴۰۱/۸/۴ به تصویب هیئت وزیران رسیده است در تاریخ ۱۴۰۱/۹/۸ از سوی مجلس شورای اسلامی اعلام وصول شده است. این لایحه در جلسه مورخ ۱۴۰۳/۸/۸ در کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی با اکثریت آرا و با اصلاحاتی در متن به تصویب رسید.

کشورهایی که ارتباطات گسترده‌ای با یکدیگر دارند، به صورت معمول با انعقاد موافقتنامه‌های متعددی از قبیل اقتصادی، فرهنگی و غیره سطح همکاری‌های بین خود را ارتقاء می‌دهند. یکی از موافقتنامه‌هایی که در این راستا قابل ذکر است معاهدات دوجانبه همکاری حقوقی است که به چند دسته تقسیم می‌شوند که از جمله آنها می‌توان به معاهدات استرداد مجرمین، انتقال محکومین و سازوکارهای همکاری حقوقی و قضایی مانند آموزش نیروهای انسانی اشاره کرد.

تحلیل انواع موافقتنامه‌های حقوقی-قضایی

در ابتدا لازم به نظر می‌رسد که گونه شناسی موافقتنامه‌های همکاری حقوقی و قضایی را روشن کنیم تا جایگاه لایحه

«موافقتنامه معاضدت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری هند» مشخص گردد:

۱. **معاهدات راجع به استرداد مجرمین و متهمین:** در این گونه از معاهدات، شخصی، به واسطه رفتار مجرمانه‌ای که در یک کشور انجام داده است و یا متهم به ارتکاب آن است و در سرزمین کشور دیگری حضور دارد مورد تقاضای استرداد قرار می‌گیرد. در واقع در این نوع معاهدات، شخص مورد نظر در کشور محل ارتکاب، تحت تعقیب قرار گرفته است و یا حتی حکمی علیه وی صادر شده است اما به هر دلیل از حوزه صلاحیت این کشور خارج شده است. در این حالت، کشور محل ارتکاب رفتار مجرمانه، از کشور محل حضور مرتکب عمل یا متهم به ارتکاب آن، تقاضای استرداد این شخص را می‌نماید. در این نوع از معاهدات، کشور تقاضاشونده ارائه اسنادی مانند حکم بازداشت و یا حکم قطعی، اسناد مثبت جرم و اطلاعات دیگری را مطالبه می‌کند تا بتواند از ادعای مورد نظر اطمینان حاصل کند.

در واقع «استرداد یک فرآیند رسمی است که طی آن دولتی از دولت دیگر می‌خواهد که شخص مورد تقاضای وی و یا فرد متهم و یا محکوم به ارتکاب یکی از جرایم ناقض قوانین کشور تقاضاکننده را به این کشور تحویل دهد. بازگرداندن شخص مورد تقاضا، به این دلیل درخواست می‌شود که آن شخص به واسطه جرم و یا جرایمی که مرتکب شده است در کشور تقاضا کننده موضوع دادرسی و یا مجازات قرار گیرد.» موافقتنامه‌های دوجانبه استرداد متهمین و محکومین از قدیمی‌ترین معاهدات در حقوق بین‌الملل هستند و تاریخ انعقاد برخی از آنها به سالهای پایانی قرن نوزدهم می‌رسد.

۲. **معاهدات راجع به انتقال محکومین:** در این نوع معاهدات، شخصی در سرزمین یک کشور مرتکب رفتار مجرمانه‌ای می‌شود. این شخص تبعه کشور محل ارتکاب رفتار مجرمانه نیست؛ این رفتار مجرمانه در آن کشور مورد رسیدگی قرار گرفته و در نتیجه مرتکب، به حبس محکوم می‌شود. کشور متبوع شخص محکوم، به واسطه داشتن علقه سیاسی-حقوقی با آن شخص، متقاضی تحویل وی به خود می‌باشد تا آن شخص مدت زمان محکومیت خود را در زندان‌های کشورش سپری کند.

بر این اساس، معمولاً در اینگونه از موافقتنامه‌ها، محکوم می‌تواند در صورت وجود شروط دیگر رضایتش را برای انتقال به دولت متبوعش برای سپری کردن محکومیت حبسش اعلام کند. البته در صورت اعلام رضایت شخص محکوم، پذیرش انتقال وی همچنان منوط به اعلام رضایت کشور صادر کننده حکم و کشور اجراکننده حکم است. در واقع محکوم، حق ارائه درخواست را دارد ولی کشورهای صادرکننده حکم و اجراکننده آن مکلف به پذیرش چنین درخواستی نمی‌باشند و اعلام رضایت آنها به عنوان عنصری ضروری از فرآیند تحقق انتقال می‌باشد.

بر اساس آنچه که بیان شد، تفاوت‌های اساسی بین دو نوع معاهده اول و دوم به چشم می‌خورد: اولاً در معاهدات نوع اول کسب رضایت مجرم یا متهم در امر استرداد شرط نیست در حالی که در معاهدات دسته دوم، رضایت شخص محکوم در امر انتقال تاثیرگذار است. ثانیاً تفاوت عمده دیگری که بین این دو معاهده وجود دارد مسئله نظم عمومی است. در معاهدات نوع اول، واقعیت آن است که نظم عمومی کشور متقاضی استرداد نقض شده است در حالی که در معاهدات نوع

دوم نظم عمومی کشور صادر کننده حکم نقض شده است. ثالثاً هدف از معاهدات گونه اول تامین نظم و امنیت کشور متقاضی استرداد است در حالی که در معاهدات نوع دوم بیشتر منافع و مصالح شخص محکوم مورد توجه است.

۳. معاهدات معاضدت‌های قضایی در امور کیفری: این نوع موافقتنامه‌ها برای ردیابی متهمان و یا محکومان، تبادل اطلاعات راجع به جرایم، مجرمین و یا مشارکت در تحقیقات مقدماتی رسیدگی‌های قضایی منعقد می‌شوند. برای مثال می‌توان به ماده (۹) کنوانسیون مبارزه با رشا و ارتشا مقامات عمومی خارجی در بازرگانی بین‌المللی اشاره کرد که عنوان می‌کند کشورها می‌توانند برای به‌دست آوردن اطلاعات و مدارک از طریق معاهدات همکاری قضایی دوجانبه وارد عمل شوند. در واقع هدف اصلی این نوع از معاهدات آن است که مقامات مجری قانون بتوانند مدارک و دیگر اقدامات شکلی لازم در خارج از کشور را به نوعی که در دادگاه‌های کشور تقاضاکننده قابل پذیرش است تدارک ببینند.

۴. معاهدات معاضدت‌های قضایی در امور مدنی: این معاهدات بیشتر در قالب معاهدات آموزش نیروها، نگارش و تدوین پیش‌نویس قوانین، شناسایی آرای محاکم، ابلاغ اوراق قضایی، جلب نظر کارشناس و ... منعقد می‌شوند. چنانچه از عنوان لایحه مورد بررسی در گزارش حاضر بر می‌آید، موضوع این موافقتنامه «معاضدت حقوقی در امور مدنی» است و نه «انتقال یا استرداد مجرمین» و یا «معاضدت قضایی در امور کیفری» لذا آنچه در ذیل معاهدات نوع چهارم عنوان شد می‌بایست در خصوص این لایحه مورد توجه قرار گیرد.

آثار تصویب معاهده

مطابق با مقدمه موافقتنامه، یکی از اهداف آن، گسترش مناسبات دو کشور و ارتقای سطح همکاری دوجانبه و تحکیم مناسبات میان دو طرف برای تسهیل گسترده‌ترین سطح معاضدت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری معرفی شده است. اهمیت لوایح این چنینی به واسطه امکان نیل به نتیجه مطلوب‌تر در صورت طرح شکایت و ارائه دادخواست در دعاوی‌ای که عنصر بین‌المللی در آنها وجود دارد، است. ناگفته پیداست که هر کشوری در سرزمین خود دارای صلاحیت قضایی است و مناسب است به جای اینکه معاضدت حقوقی را صرفاً به رفتار متقابل و موردی محدود نمود آن را از طریق یک سازکار از پیش تعیین شده و چارچوب‌مند دنبال کرد.

مطابق با فلسفه‌ای که برای انعقاد این موافقتنامه توسط دولت‌های طرف آن اعلام شده، فرض بر این است که دولت‌ها به یکدیگر کمک می‌نمایند تا طرف مقابل بتواند دعاوی اتباعش را که به نحوی دارای اثری در آن سوی مرزها و در خاک کشور مقابل دارد یا از آن دولت متأثر می‌شود راحت‌تر مورد رسیدگی قرار دهد و بتواند به نتیجه مطلوب نائل شود. منطقیاً هر نوع هماهنگی برای تبادل اطلاعات و انجام تشریفات و اقدامات قضایی بین دو کشور مستلزم آن است که یک مسیر و مجرای مشخص، تبیین و مشخص شود. از این رو، مطابق با ماده ۳ موافقتنامه، وزارت دادگستری از جانب جمهوری اسلامی ایران مقام مرکزی اجرای موافقتنامه تعیین شده است. البته این نهاد در واقع به نوعی هماهنگ‌کننده و انجام دهنده اقدامات شکلی و نقطه تماس تلقی می‌شود و این امر مانعی برای صلاحیت‌های مراجع قضایی کشور نیست. از طرف دولت هند نیز

اداره کل امور حقوقی وزارت قانون و دادگستری آن کشور مسئول اجرای موافقتنامه معرفی شده است. نکته قابل توجه در خصوص این موافقتنامه آن است که بر اساس بند ۴ از ماده ۲، این موافقتنامه اثر عطف به ماسبقی دارد و درخصوص هر درخواست معاضدت حقوقی متقابل قبل از لازم الاجرا شدنش نیز تسری می‌یابد.

وضعیت تجارت ایران و هند

۱. ساختار تجارت ایران و هندوستان^۱

در این بخش به بررسی روند تجارت، صادرات و واردات و تحولات آن پرداخته شده است. همچنین شاخص اکمال تجاری (TCI)^۲ و شاخص پتانسیل تجاری^۳ در ارزیابی پتانسیل تجاری بین دو کشور ارائه شده است.

کل واردات به هندوستان در سال ۲۰۲۰ مبلغ ۳۶۷,۹ میلیارد دلار است که ایران با سهم ۰,۳ درصد از واردات آنها سهم ناچیزی از این واردات را تأمین می‌نماید. بررسی اطلاعات و آمار در دوره زمانی ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰ تجارت ایران با هندوستان نشان می‌دهد که تجارت با هند در سال ۱۴۰۰ معادل ۲,۹ میلیارد دلار است. این رقم در مقایسه با کل تجارت کشور سهم ۳,۳ درصدی را دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد که سهم ارزش تجارت با هندوستان از کل تجارت ایران از سال ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۰ کاهش یافته است.

(ارزش: میلیون دلار - وزن: هزار تن)

جدول ۱. آمار تجارت هندوستان با ایران طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۴۰۰

تجارت		واردات			صادرات			سال	
سهم ارزش تجارت با هند از کل تجارت ایران	وزن (هزار تن)	ارزش (میلیون دلار)	سهم ارزش واردات از هند از کل واردات ایران	وزن (هزار تن)	ارزش (میلیون دلار)	سهم ارزش صادرات به هند از کل صادرات ایران	وزن (هزار تن)		ارزش (میلیون دلار)
۵,۵	۱۱۱۵۴	۴۷۴۶	۴,۶	۱۵۹۴	۱۹۵۵	۶,۴	۹۵۵۹	۲۷۹۱	۱۳۹۵
۵,۱	۱۱۶۳۱	۴۹۹۴	۴,۴	۱۷۹۵	۲۲۵۸	۵,۹	۹۸۳۶	۲۷۳۶	۱۳۹۶
۵,۴	۱۰۲۱۴	۴۵۵۹	۶,۳	۱۹۰۹	۲۵۴۷	۴,۵	۸۳۰۵	۲۰۱۲	۱۳۹۷
۶,۳	۱۳۲۲۰	۵۲۰۹	۸,۵	۳۴۳۱	۳۶۳۳	۳,۹	۹۷۸۹	۱۵۷۶	۱۳۹۸
۴,۷	۹۷۷۵	۳۴۱۱	۵,۶	۲۱۶۹	۲۱۲۸	۳,۷	۷۶۰۶	۱۲۸۳	۱۳۹۹
۳,۳	۷۲۷۴	۲۸۶۰	۲,۸	۱۰۷۸	۱۲۴۹	۳,۷	۶۱۹۶	۱۶۱۰	۱۴۰۰

مأخذ: بر اساس اطلاعات سازمان توسعه تجارت

بر اساس اطلاعات نمودار (۱) رشد تجارت ایران با هندوستان در سال‌های اخیر کاهش یافته است. به طوری که در سال ۱۴۰۰ رشد تجارت ایران با هندوستان معادل ۱۶ درصد در مقایسه با سال قبل به دلیل کاهش شدید واردات شدید تنزل یافته است.

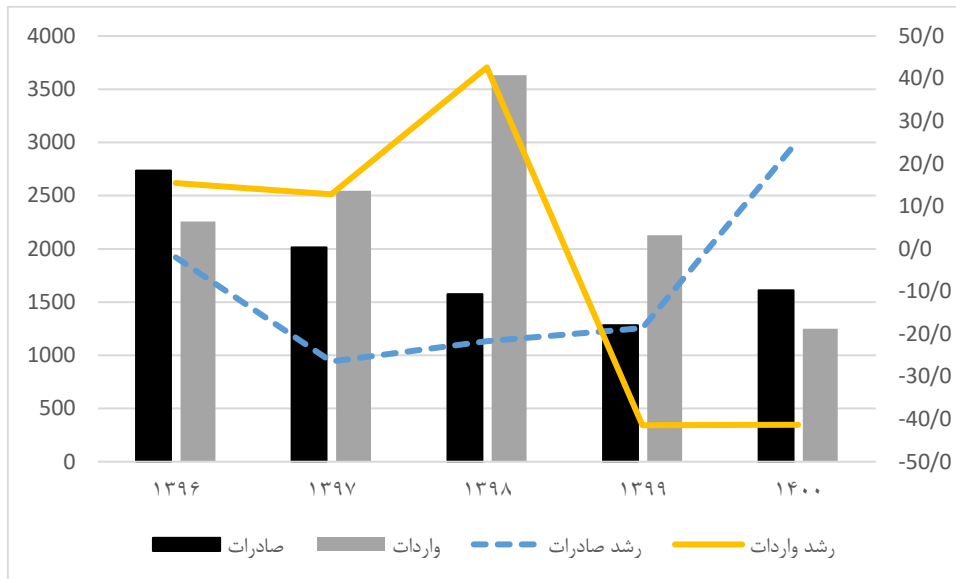
۱. متن حاضر در تاریخ ۱۴۰۱/۱۰/۰۳ در پاسخ به نامه داخلی با شماره سند ۱۳۹۰۸ توسط کارشناس گروه بازرگانی دفتر مطالعات اقتصادی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی تهیه شده است.

2. Trade Complementarity Index.

3. Trade Potential Index

نمودار ۱. روند صادرات و واردات ایران به/از هندوستان و درصد تغییرات نسبت به سال قبل

ارقام به میلیون دلار (سمت چپ) و درصد (سمت راست)

مأخذ: بر اساس اطلاعات سازمان توسعه تجارت.

ترکیب صادرات ایران به هندوستان در جدول زیر ارائه شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که ترکیب محصولات صادراتی از ایران به هندوستان در سال‌های مورد مطالعه (۲۰۱۸ و ۲۰۲۰) تغییر یافته است. به طوری که میوه خوراکی؛ پوست مرکبات یا خربزه از سهمی معادل ۷,۹ درصد در ۲۰۱۸ به ۲۶,۲ درصد در سال ۲۰۲۰ رسیده است. سهم صادراتی پلاستیک و مصنوعات از آن و مس و مصنوعات آن نیز در سال ۲۰۲۰ افزایش یافته است.

جدول ۲: ترکیب و سهم کالاهای صادراتی^۱ از ایران به هندوستان (درصد)

۲۰۲۰	۲۰۱۸	اقلام
۲۶,۲	۷,۹	میوه خوراکی؛ پوست مرکبات یا خربزه
۱۸,۲	۲۹,۳	مواد شیمیایی آلی
۱۱,۴	۵,۵	پلاستیک و مصنوعات از آن
۹,۰	۹,۱	مواد شیمیایی معدنی؛ ترکیبات آلی یا معدنی فلزات گران‌بها، فلزات خاکی کمیاب، ...
۸,۶	۲,۱	مس و مصنوعات آن
۸,۱	۴,۴	آهن و فولاد
۴,۴	۲,۲	نمک؛ گوگرد؛ خاک و سنگ؛ مواد گچ‌کاری، آهک و سیمان
۴,۴	۰,۱	آلومینیوم و محصولات آن
۲,۶	۱۷,۲	کودها
۱,۵	۱,۴	سرب و محصولات آن
۰,۹	۰,۳	لاستیک و مصنوعات آن
۰,۸	۰,۴	شیشه و ظروف شیشه‌ای
۰,۶	۰,۶	چرم و پوست خام (به‌غیر از پوست خز) و چرم
۰,۵	۰,۶	روی و مشتقات آن
۰,۴	۰,۱	ماشین‌آلات، لوازم مکانیکی، بخش‌هایی از آن
۰,۴	۱,۲	محصولات شیمیایی متفرقه
۰,۳	۰,۲	قهوه، چای، ماته و ادویه‌جات ترشی‌جات

<https://www.trademap.org>

بر اساس اطلاعات جدول زیر از کل واردات ایران از هندوستان ۳۰,۸، ۱۳,۵ و ۱۰,۱ درصد آن به ترتیب به غلات، مواد شیمیایی آلی و قند و شکر و شیرینی در سال ۲۰۲۰ اختصاص داشته است.

جدول ۳. ترکیب و سهم کالاهای وارداتی ایران از هندوستان (درصد)

۲۰۲۰	۲۰۱۸	اقلام
۳۰٫۸	۴۹٫۷	غلات
۱۳٫۵	۶٫۶	مواد شیمیایی آلی
۱۰٫۱	۰٫۰	قند و شکر و شیرینی
۸٫۱	۶٫۱	قهوه، چای، ماته و ادویه جات ترشی جات
۵٫۵	۲٫۶	مواد شیمیایی معدنی؛ ترکیبات آلی یا معدنی فلزات گران بها، فلزات خاکی کمیاب، ...
۳٫۹	۴٫۶	آهن و فولاد
۲٫۹	۲٫۷	ماشین آلات، لوازم مکانیکی، بخش هایی از آن
۲٫۶	۲٫۰	محصولات دارویی
۲٫۶	۰٫۵	میوه و آجیل خوراکی؛ پوست مرکبات یا خربزه
۲٫۱	۰٫۳	اسانس ها و رزینوئیدها؛ فرآورده های عطرسازی، آرایشی
۲٫۰	۲٫۶	پسماندها و ضایعات صنایع غذایی؛ تهیه علوفه دام
۱٫۷	۲٫۵	کاغذ و مقوا؛ محصولات از خمیر کاغذ، کاغذ یا مقوا
۱٫۶	۲٫۶	محصولات شیمیایی متفرقه
۱٫۵	۲٫۲	الیاف اصلی دست ساز
۱٫۲	۱٫۲	عصاره های دباغی یا رنگرزی؛ تانن ها و مشتقات آنها؛ رنگ ها، رنگ دانه ها و رنگ های دیگر ...
۱٫۲	۱٫۲	دانه های روغنی و میوه های روغنی؛ غلات، دانه ها و میوه های مختلف؛ صنعتی یا دارویی ...
۱٫۱	۱٫۲	پلاستیک و مصنوعات از آن
۰٫۹	۰٫۶	وری، عکاسی، فیلم برداری، اندازه گیری، چک کردن، دقیق، پزشکی یا جراحی ...

<https://www.trademap.org>

در ادامه سعی شده نتایج برخی از شاخص های مهم در حوزه تجارت خارجی با استفاده از به روزترین آمارهای موجود در حوزه بازرگانی خارجی ارائه شود تا از این طریق بتوان تحلیل های روشن و دقیق از تجارت با کشور هند ارائه نمود.

۲. شاخص اکمال تجاری (TCI)

این شاخص یکی از اصلی ترین شاخص ها برای بررسی امکان گسترش همکاری های تجاری است که نشان می دهد تا چه اندازه ترکیب کالاهای صادراتی یک کشور با ترکیب کالاهای وارداتی کشور شریک تجاری مطابقت دارد یا مکمل آن است. مقادیر بالا برای این شاخص، نشان می دهد دو کشور از افزایش تجارت سود می برند و بدین ترتیب نشان دهنده پتانسیل بالای همکاری تجاری میان دو کشور است. این شاخص به ویژه در ارزیابی موافقت نامه های تجاری دوجانبه یا منطقه ای سودمند است.

TCI^۱ یک معیار کوچکی است که وضعیت کامل کنندگی بین تجارت دو کشور را نشان می دهد بر این مبنا که ساختار صادراتی یک کشور تا چه اندازه با ساختار وارداتی کشور دیگر مطابقت دارد. این شاخص در واقع با توجه به تخصص صادراتی کشور i و تخصص وارداتی کشور j نشان می دهد ساختار صادراتی کشور i تا چه اندازه مشابه ساختار وارداتی کشور j است.^۲

شاخص اکمال تجاری همواره بزرگ تر از صفر بوده و مقادیر بزرگ تر از یک نشان دهنده تشابه در الگوهای صادراتی کشور i با

1. Trade Complementarity Index (TCI)

۲. سعیدی و همکاران، امکان سنجی ایجاد موافقت نامه تجارت ترجیحی ایران با کشورهای بریکس، فصلنامه پژوهش ها و سیاست های اقتصادی، سال بیست و دوم، شماره ۶۹، ۱۳۹۲، صص ۱۱-۱۲.

واردات کشور [و مقادیر کمتر از یک نشان‌دهنده عدم وجود تشابه در الگوی صادراتی کشور i با الگوی وارداتی کشور j] است. دامنه ارزش شاخص بین صفر تا ۱۰۰ است و عدد ۱۰۰ نشان می‌دهد دو کشور شرکای تجاری ایدئال و کامل‌کننده یکدیگر هستند و عدد صفر نشان می‌دهد که دو کشور رقبای کاملی با یکدیگر هستند. ۱

این شاخص در سطح کدهای دو، چهار و شش رقمی HS و همچنین بین دو کشور به صورت دوجانبه، بین یک کشور و یک منطقه و برای سال‌های مختلف قابل محاسبه است. در جدول ذیل به عنوان نمونه اعداد این شاخص بین صادرات ایران و واردات کشور هند در سطح کدهای شش رقمی HS با استفاده از رابطه فوق برای سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ محاسبه و ارائه شده است:

جدول ۴: شاخص اکمال تجاری بین صادرات ایران و واردات هند طی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰

سال	۲۰۰۱	۲۰۰۲	۲۰۰۳	۲۰۰۴	۲۰۰۵	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰
مقدار	۳۰	۳۸	۳۳	۳۳	۳۲	۳۳	۳۰	۳۴	۳۲	۳۳	۳۴	۳۸	۴۱	۴۰	۳۰	۲۹	۳۰	۳۵	۵۰	۲۶

مأخذ: مرکز تجارت بین‌الملل به نشانی وبگاه: <https://www.trademap.org> و سایت گمرک ج.ا.ایران به نشانی وبگاه: <https://irica.ir> و محاسبات محقق.

در بررسی روند اکمال تجاری در خصوص کشور هند مشاهده می‌شود که مقادیر عددی شاخص بیانگر سطح پایین اکمال تجاری بین ایران و هند طی سال‌های مورد بررسی به جز سال ۲۰۱۹ بوده است، به عبارتی چنانچه عدد ۱۰۰ نمره ایدئال اکمال تجاری باشد، می‌توان عنوان نمود در سال ۲۰۱۹ اکمال تجاری بین صادرات ایران و واردات هند حدود ۵۰ درصد بوده است که رقم قابل توجهی به شمار می‌رود. البته مشاهده روند شاخص طی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰ در مقایسه با سایر کشورهای همسایه نشان می‌دهد میزان تکمیل‌کنندگی تجاری بین صادرات ایران و هند نسبت به کشورها فوق بالاتر است. علی‌رغم بالا بودن رقم این شاخص طی سال‌های فوق آمار تجارت بین ایران و هند حاکی از آن است که روند مناسب و رضایت‌بخشی در جهت افزایش میزان تطابق مستمر کالاهای متنوع صادراتی ایران با نیازهای متنوع وارداتی کشور هند طی سال‌های مورد بررسی شکل نگرفته که نیازمند توجه بیشتر برای افزایش مبادلات تجاری می‌باشد که انعقاد موافقت‌نامه فوق می‌تواند در راستای تسهیل تجارت بین دو کشور باشد.

۳. شاخص پتانسیل تجاری^۲

یکی از روش‌های معمول محاسبه پتانسیل تجاری بین دو کشور استفاده از شاخص پتانسیل ساده است. با استفاده از شاخص پتانسیل ساده تجاری، میزان بالقوه توان صادراتی یک کشور به کشور دیگر اندازه‌گیری می‌شود.

این شاخص مجموع حداقل ارزش صادرات یک کشور به جهان و ارزش واردات کشور شریک تجاری از جهان را برای همه

۱. نایب، حسن (۱۳۹۲)، امکان‌سنجی انعقاد موافقت‌نامه تجارت آزاد بین ایران و شرکای تجاری (مطالعه موردی اندونزی)، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، شرکت چاپ و نشر بازرگانی

2. Trade Potential Index

کالاهای صادراتی یک کشور به عنوان پتانسیل بالقوه تجاری محاسبه می‌کند.

در جدول ذیل ارزش پتانسیل صادراتی ایران به کشور هند در سطح کدهای شش رقمی HS با استفاده از رابطه فوق‌الذکر برای سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ محاسبه ارائه شده است:

جدول ۵. پتانسیل بالقوه صادراتی ایران به کشور هند طی سال‌های ۲۰۰۱-۲۰ (میلیارد دلار)

۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	۱ ۰ ۰	
۵۳	۴۴	۱۲۲	۱۲۰	۹۰	۷۲	۹۹	۱۰۷	۱۳۸	۱۵۷	۱۲۵	۸۷	۱۲۵	۸۴	۷۵	۶۰	۴۲	۳۱	۲۵	۲۱

مأخذ: مرکز تجارت بین‌الملل به نشانی وبگاه: <https://www.trademap.org> و محاسبات محقق

مطابق با جدول فوق بالاترین میزان پتانسیل ایران به ترتیب در صادرات به هند مربوط به سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ بوده است. شایان‌ذکر است بر اساس تجارب، برای در نظر گرفتن میزان واقعی شاخص پتانسیل صادراتی هر کشور، حدود ۳۰ درصد ارقام پتانسیل بالقوه را به عنوان اعداد قابل تحقق پتانسیل صادراتی در نظر می‌گیرند. بر اساس نتایج محاسبات، حداکثر ظرفیت صادراتی اسمی ایران به کشور هند طی سال‌های مورد بررسی روند نامنظمی داشته و از ۲۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۱ به ۵۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ افزایش یافته است. تغییر در پتانسیل صادراتی حسب تغییر در تنوع و میزان نیازهای واردات کالایی بازار شرکای تجاری و همچنین افزایش تنوع و توان صادرات ایران به جهان حاصل می‌شود. با عنایت به اینکه در سال ۲۰۲۰ میلادی پتانسیل صادراتی ایران به هند حدود ۵۳ میلیارد دلار و در حالت بالفعل نیز رقم صادرات ایران به این کشور نیز حدود یک میلیارد دلار بوده است،^۱ می‌توان بیان نمود کشور در حوزه عمل، صرفاً از حدود ۲ درصد از پتانسیل واقعی صادراتی خود به کشور هند بهره‌مند شده است. لذا شایسته است مبتنی بر پتانسیل صادراتی کشور به طرف‌های عمده تجاری از جمله کشور هند در گام اول و سایر کشورها در گام دوم، دیپلماسی اقتصادی و تجاری کشور به کمک بخش بازرگانی آمده و افزایش صادرات بالفعل ایران به طرف‌های عمده تجاری و سایر کشورها را محقق نمایند.

از طرفی نیز ملاحظه می‌شود پتانسیل صادراتی بین ایران و کشور هند طی سال‌های مورد بررسی بالای ۲۰ میلیارد دلار بوده و در سال ۲۰۲۰ به بالای ۵۳ میلیارد دلار رسیده است. براین‌اساس دیپلماسی فعال شرق محور نیز باید یکی از دستور کارهای بخش‌های بازرگانی و امور خارجه کشورمان باشد.

ارزیابی لایحه و مصوبه کمیسیون قضایی و حقوقی

۱. در مقدمه موافقتنامه دو نکته قابل تامل می‌باشد. اول آنکه در حقوق بین‌الملل تعبیر «عمل متقابل»^۲ که در مقدمه موافقتنامه از آن استفاده شده است یک مفهوم خاص است و دارای سازکار مشخصی است و در ذیل مفهوم مسئولیت

1. <https://www.trademap.org>

2. Counter measure

بین‌المللی و خودیاری^۱ معنا می‌دهد. این تعبیر که در مقدمه استفاده شده است در واقع همان «معامله متقابل»^۲ است که معادل آن در ماده ۹۷۸ قانون مدنی نیز درج شده است. پیشنهاد می‌شود از منظر دقت در استفاده از واژگان صحیح و مناسب، همین واژه اخیر به کار گرفته شود.

۲. عمده عملیات اجرایی در خصوص معاضدت قضایی بر اساس قوانین و مقررات کشور درخواست شونده به اجرا درخواهد آمد. در همین راستا لازم است تا از کیان و حاکمیت کشور درخواست شونده حمایت شود. ماده ۱۰ موافقتنامه نیز برای همین منظور در متن موافقتنامه درج شده است. مطابق با این ماده در صورتی که درخواست معاضدت مخالف با حاکمیت ملی، امنیت ملی، نظم یا سیاست عمومی یا دیگر منافع اساسی یا در تضاد با قانون اساسی یا قوانین داخلی کشور درخواست شونده باشد این کشور می‌تواند از ارائه معاضدت خودداری کند.

۳. یکی از فلسفه‌های انعقاد این نوع از موافقتنامه‌ها، ایجاد حمایت از اتباع کشورهای دو طرف در خاک کشور مقابل است. در همین راستا مواد ۱۱ تا ۱۳ قابل اشاره است. هرچند مطابق با قوانین آیین دادرسی مدنی کشورها عمدتاً اتباع بیگانه برای آنکه بتوانند دعوای خود را ثبت نمایند باید مبلغی را به عنوان تضمین بسپارند که در قانون آیین دادرسی مدنی ایران نیز در ماده ۱۴۴ این حکم وجود دارد اما مطابق با ماده ۱۱ موافقتنامه این مبلغ نباید از اتباع دو طرف در دادگاه‌های کشور مقابل اخذ شود. ماده ۱۲ نیز دامنه ارائه معاضدت حقوقی رایگان را شامل اتباع دو طرف می‌داند. این تکلیف می‌تواند در عمل با توجه به لزوم تسلط به زبان تبعه درخواست کننده معاضدت حقوقی با مشکلات قابل توجهی مواجه گردد. بر اساس ماده ۱۳ نیز در صورتی که امکانی برای معافیت از هزینه‌های دادرسی برای اتباع یکی از طرف‌ها در دادگاه‌های آن کشور وجود داشته باشد باید همان امکان برای اتباع کشور مقابل نیز فراهم شود.

۴. با توجه به تغییر و تحولات نظام بین‌الملل و تغییرات جهان از ساختار تک قطبی به چندقطبی و اهمیت قدرت‌یابی دولت‌های نوظهور، و مزایای ایجاد ارتباط با قدرت‌های نوظهور از جمله هند، چین و روسیه، از آنجایی که هند یکی از این قدرت‌هاست و با توجه به سابقه و ارتباط نزدیک فرهنگی بین دو کشور انعقاد چنین موافقتنامه‌هایی می‌تواند به تحکیم روابط دو کشور کمک کند و در بلندمدت باعث تسهیل مبادلات تجاری و مدنی میان دو کشور شود.

۵. کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی یک تبصره جهت رعایت اصول ۷۷ و ۱۲۵ و ۱۳۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اجرا و یا اصلاح این موافقتنامه مصوب نموده است که این تبصره مورد تأیید می‌باشد.

۶. از جمله ایرادات شورای نگهبان به انواع موافقتنامه‌های معاضدت‌های حقوقی چهارگانه مذکور در صدر گزارش، خلاف شرع تلقی نمودن اطلاق برخی از مواد آنها است که منجر به شناسایی احکام محاکم و مقررات قوانین آیین دادرسی مراجع غیرمسلمان می‌شود. از جمله این موارد می‌توان به ایراد مغایرت با شرع مصوبه «انتقال محکومین بین دولت جمهوری

اسلامی ایران و دولت فدراسیون روسیه»^۱، و مصوبه «معاهده انتقال محکومین به حبس میان دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری خلق چین»^۲ و مصوبه مجلس در خصوص «معاهده معاضدت حقوقی متقابل در امور مدنی بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری فدرال برزیل»^۳ اشاره کرد. در واقع از آنجا که صدور احکام در دادگاه‌های کشورهای خارجی تابع الزامات محتوایی و شکلی آن کشورها است و از این رو ضرورتاً منطبق بر موازین شرعی نمی‌باشد.

نتیجه‌گیری

این گونه معاهدات می‌توانند موجب تحرک بخشیدن به دستگاه‌های اجرایی کشور شده و کمک کنند تا با بهرمندی از نگاهی تطبیقی به نظام‌های حقوقی کشورهای دیگر بتوان خلأهای احتمالی نظام حقوقی ملی را پوشش داد. در عین حال موجبات تسهیل مراودات دو کشور و اتباع آنها را نیز فراهم می‌آورد. انعقاد چنین معاهداتی موجب پررنگ‌تر شدن همکاری‌های دوجانبه و کمک اساسی به اجرا و اعمال قوانین مدنی و اجرای آراء می‌شود لذا از این منظر مفید و موثر تلقی می‌گردد. مطابق با آنچه بیان شد مصوبه کمیسیون قضایی و حقوقی مجلس شورای اسلامی مبنی بر تصویب این لایحه با اضافه نمودن تبصره ای ذیل ماده واحده در جهت رعایت اصول ۷۷ و ۱۲۵ و ۱۳۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اجرا و یا اصلاح این موافقت نامه مورد تأیید می‌باشد.

گزیده سیاستی / مدیریتی (پیامک منتخب)

کمیسیون قضایی و حقوقی یک تبصره جهت رعایت اصول ۷۷ و ۱۲۵ و ۱۳۹ قانون اساسی در اجرا و یا اصلاح «موافقت نامه معاضدت حقوقی متقابل در امور مدنی و تجاری بین ایران و هند» مصوب نموده است که مورد تایید می‌باشد.

1. <http://nazarat.shorarc.ir/Forms/frmShenasname.aspx?id=VALN7hc5nEs=&TN=17tLyhyOobj0SooAFUE3m68PnpG7MruN&MN=csaqpt/F9Oo=>

2. <http://nazarat.shorarc.ir/Forms/frmShenasname.aspx?id=h+Su6uqYaFM=&TN=17tLyhyOobj0SooAFUE3m68PnpG7MruN&MN=csaqpt/F9Oo=>

3. <http://nazarat.shorarc.ir/Forms/frmShenasname.aspx?id=VALN7hc5nEs=&TN=17tLyhyOobj0SooAFUE3m68PnpG7MruN&MN=csaqpt/F9Oo=>